

جلوه تاب هنر ایرانی

در مینیاتورهای شاه طهماسبی

• دکتر حبیب الله آیت اللهی

طبق نظر همه کارشناسان، دست نوشته ای که به غلط نام «شاهنامه هوتون» را به خود گرفته است، از بزرگترین آثار هنری ایران است. این کتاب که به فرمان و برای شاه طهماسب اول (۱۵۷۶ - ۱۵۲۴ میلادی برابر با ۱۰۰۳ - ۹۵۱ هجری) ساخته شده است و در آغاز ۲۵۸ خرد - نگاره داشته است، در مدت سی و پنج سالی که در اختیار هوتون (۱) بوده است بیش از ۱۱۸ قطعه از آن باقی نمانده است. هوتون که وارث کرنینگ کلاس (۲) بود به یک کتاب شناس و کتاب دوست بزرگ مشهور شده بود. او در سال ۱۹۵۹ میلادی این کتاب را از ادومند روچیلد (۳) ثروتمند یهودی فرانسوی خرید. روچیلد این کتاب را به گونه ای حفظ کرده بود که اغلب خرد - نگاره های آن حتی در برابر نور قرار نگرفته بودند و هم چنان که چهارصد سال پیش (تقریباً) ساخته شده بودند برجامانده اند. به گفته سورن ملیکیان (۴) در اکتبر ۱۹۹۳ در مجله «هنر و حراج» (۵)، آرتور هوتون از سال ۱۹۶۲ به اوراق کردن دست نوشته پرداخت و در ۱۹۶۸ تعدادی از برگ های نگارگری شده را در یک نگارخانه نیویورکی به نمایش گذاشت و هشتاد و هشت خرد - نگاره آن را به نگارستان متروپولیتن (۶) هدیه کرد، برای این که طبق قوانین آمریکا از مالیات معاف گردد. پذیرفتن این هدیه از طرف توماس هونینگ (۷) مدیر وقت نگارستان متروپولیتن بسیار بحث انگیز بود و هست، لیکن افسانه «شاهنامه هوتون» فراموش نشد و به این جا پایان نگرفت. هوتون پیشنهاد خرید شاهنامه را به مبلغ بیست میلیون دلار در سال ۱۹۷۶ به شاه ایران کرد ولیکن شاه نپذیرفت و این امر سبب شد که هوتون در ۱۷ نوامبر ۱۹۷۶ این خرد - نگاره ها و یا کل شاهنامه را نزد کریستیز (۸) (حراج کننده آثار هنری) در

لندن به حراج گذارد. بار دیگر در ۱۹۸۸ چهارده اثر آن را حراج کرد. (خرد - نگاره شماره صفحه ۲۹۵، بالاترین قیمت را به خود اختصاص داد یعنی حدود ۲۵۲/۰۰۰ لیره انگلیسی که توسط کریستیز در لندن در یازدهم اکتبر ۱۹۸۸ به فروش رفت). با مرگ این کتاب شناس بزرگ در سال ۱۹۹۰، بنیاد خانواده هوتون تصمیم گرفت که آنچه از این دست نوشته باقی مانده است بفروشد ولی کم تر کسی توان خرید آن را داشت (در حدود ۷۰ میلیون فرانک فرانسه، حدود سیزده میلیون و پانصد هزار دلار). به این دلیل بود که یک فروشنده لندنی «اولیویر هوآر» (۹) پیشنهاد معاوضه آن را با یک پرده نقاشی اثر دوکونینگ که توسط مسئولان تهران، غیراسلامی تشخیص داده شده بود کرد. این نقاشی که «زن شماره ۳» نام دارد، اثر ویلم دوکونینگ (۱۰) هلندی است. این هنرمند در سال ۱۹۰۴ در آمستردام متولد شد و در سال ۱۹۲۶ به ایالات متحده رفت. او به منزله یکی از بزرگترین نقاشان مکتب نیویورک شناخته شده است و ردیف «زن» های او، فشرده ای از هنر او است که نخستین آن هادر نگارستان هنرهای معاصر شهر نیویورک می باشد. این اثر هنری که یکی از آثار توجیه گرای تندمی باشد در سال ۵۲ - ۱۹۵۲ ساخته شده است. یادآوری کنیم که یکی از آثار دوکونینگ در سال ۱۹۸۹ در حراجی سوتبی (۱۱) به هیجده میلیون و هشتصد هزار دلار فروش رفت. اولیویر هوآر نقل می کند که منتقد بزرگ انگلیسی دیوید سیلوستر (۱۲) که یک نمایشگاه کلی از آثار دوکونینگ در «تیت گالری» (۱۳)، لندن در ماه اسفند گذشته برگزار کرد، گفته است که این شاهنامه ارزش حداقل بیست پرده نقاشی دوکونینگ را دارد و بنیاد هوتون با این معاوضه متضرر شده است

آثار نگارگری ایران. کتابی که طی مدت قریب به سی سال دوران تکوینی خود را گذرانده است و کسانی چون میرمصور، سلطان محمد، آقا میرک، دوست محمد، میرزا علی، میرسیدعلی، مظفرعلی، دوست محمد، عبدالصمد و ده‌ها هنرمند دیگر در به کمال رساندن آن شرکت داشته‌اند.

موزه هنرهای معاصر تهران، حدود سی خرد - نگاره از مجموعه یکصد و هجده اثر باقیمانده از شاهنامه را در تالار شماره ۹ به نمایش گذارد. در این آثار که تقریباً یک چهارم خرد - نگاره‌های به میهن بازگشته است، یک دوره کامل تحول هنر نگارگری و زیبایی‌شناسی نقاشی ایرانی را می‌توان مورد بررسی قرار داد. این آثار نشان می‌دهند که، هرچند تحول هنر نگارگری بسیار کند انجام می‌پذیرفته است لیکن این تحول همیشه و پیوسته وجود داشته است و هنرمندان بزرگ و صاحب شیوه و حتی

● چند اثر از سلطان محمد

نشان می‌دهد که حتی او،

که بزرگترین نگارگر ایرانی

در همه اعصار و زمان‌ها است،

دو خرد - نگاره را

همانند و تابع یک ضابطه

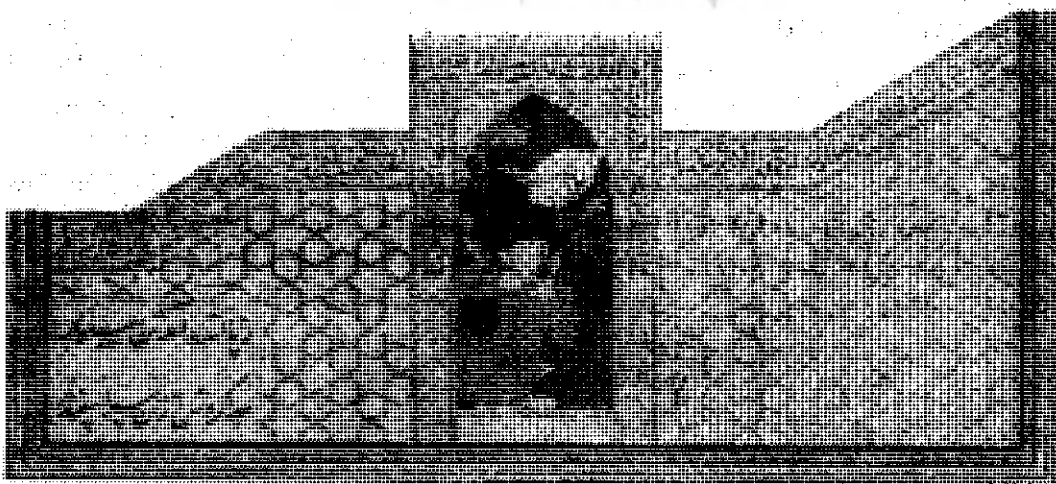
و یک قانون اجرا کرده است

و از یک نقاشی به نقاشی دیگر

گامی در جهت کمال

و تغییر و تحول برداشته است.

و دولت ایران در واقع آن را به غنیمت گرفته است. در این معامله عدم عملکرد درست جهان هنری مغرب زمین، همه زشتی‌های خود را آشکار کرد. کسانی که خودشان مسئول حفظ هنر و فرهنگ غرب هستند (هوتون خودش مدت‌ها رییس نگارستان متروپولیتن بود) متهم به مخالفت به هنر و فرهنگ و ضایع کردن میراث هنری جهان‌اند. شاید علت آن، این باشد که مسئولان غربی چندان اهمیتی به شاهکارهای هنری و فرهنگ غیر خودی نمی‌دهند. مسئولان هنر جمهوری اسلامی ایران که در مطبوعات اروپا به ضد هنر و ضد فرهنگ متهم می‌شدند، با جرأت و با شایستگی ویژه‌ای اقدام به بازگرداندن این باقیمانده فرهنگ اصیل ایرانی کردند. اگر بنیاد هوتون اقدام به معاوضه شاهکار هنر نقاشی ایران سده شانزدهم با این اثر دوکونینگ کرده است، برای این است که بتواند آن را به فروش رساند. مسلم است که در بازار هنر، این اثر دوکونینگ که در زشتی و کراهت در میان آثار مغرب زمین رقیب ندارد نمی‌تواند همان قیمت خرد - نگاره‌های با عظمت ایرانی را به دست آورد ولیکن این معاوضه شاید سبب شود که در ارزش‌گذاری آثار هنری در غرب و حفظمیراث‌های جهان و تضمیع آن‌ها توسط نگارخانه‌ها، فروشندگان آثار و نگارستان‌ها تجدیدنظر گردد. (مقدمه به نقل از مجله کنسانس دزآرت (۱۴) چاپ فرانسه در فروردین (۱۳۷۲). «شاهنامه طهماسبی» اثری است استثنایی که در تدوین آن چند تن از بزرگ‌ترین نگارگران عهد صفوی و گروهی از شاگردان آنها شرکت داشته‌اند. این کتاب گنجینه‌ای است از بهترین

● «شاهنامه طهماسبی»
اثری است استثنایی
که در تدوین آن
چند تن از بزرگ‌ترین نگارگران
عهد صفوی
و گروهی از شاگردان آنها
شرکت داشته‌اند.
این کتاب گنجینه‌ای است از
بهترین آثار نگارگری ایران.

گل و بوته‌ها و سایر چیزهای کم اهمیت‌تر مانند آذین پوشش انسان‌ها و اسب‌ها و غیره.
۲- تغییر و تحول در ترکیب‌بندی که گاهی با حرکت‌های دورانی و گاهی با تسلط افقی و عمودی و نماهای روبرو انجام گرفته است.
۵- تغییر و تحول در نحوه گروه‌بندی عناصر ترکیب به شکل گروه آدم‌ها، شاخ و برگ‌ها، حیوانات، صخره‌ها و گل و بوته‌ها.
۶- تغییر و تحول در هندسه‌بندی اثر که گاه علاوه بر استفاده از حرکت‌های راست خطی افقی و عمودی و اریب، حرکت‌های دورانی، اسلیمی‌ها، مارپیچ‌ها، پنج ضلعی‌های منتظم و غیره استفاده شده است (دربار کیومرث).
۷- استفاده از نسبت‌های هم‌آهنگ متنوع گاه از رابطه 2 یا $4/12$ به واحد و گاه از رابطه 3 یعنی $7/23$ به واحد و گاهی از نسبت $5/8$ به واحد و یا $6/18$ به واحد که این آخرین به نسبت طلایی مشهور است.

۸- ابداع شیوه‌های نو و تازه در پردازش، که بیش‌تر به ساختار کوه و صخره‌ها و گیاهان مربوط می‌گردد. در این شیوه‌های نو از هم‌آهنگی تک‌رنگ گرفته تا پراهمنگی رنگ‌های

صاحب سبکی را به جهان فرهنگ و هنر ایران هدیه کرده است که هرگز در یک پایه از هنر ایستا نبوده و همیشه حرکتی به پیش و رو به آینده داشته‌اند. چند اثر از سلطان محمد نشان می‌دهد که حتی او، که بزرگ‌ترین نگارگر ایرانی در همه اعصار و زمان‌ها است، دو خرد-نگاره را همانند و تابع یک ضابطه و یک قانون اجرا کرده است و از یک نقاشی به نقاشی دیگر گامی در جهت کمال و تغییر و تحول برداشته است. این تغییر و تحول در چند سو به وجود آمده است:

۱- تغییر و تحول در اندازه قاب نقاشی که در ارتباط با محتوای شعر و موضوع انجام گرفته، بدین معنا که گاهی قاب کشیده در جهت بالا است، گاهی به سوی مربع سوق می‌کند و گاهی نیز در جهت افقی.

۲- تغییر و تحول در رنگ‌آمیزی که از رنگ‌های ملایم و هم‌آهنگ شروع شده و رنگ‌های بسیار زنده و شاداب و نزدیک به رنگ‌های بیناب خورشیدی می‌انجامد.

۳- تغییر و تحول در پرداختن به اجزای خرد-نگاره مانند درختان، برگ‌ها، صخره‌ها،

ناب و متضاد که گاهی شمار رنگ‌ها از ده رنگ فرامی‌گذرد و با ذوب کردن رنگ‌ها در یکدیگر و با استفاده از رنگ‌های رابط، متضادها و مکمل‌های شدید را با هم هم‌پهلو می‌کند.

۹- حجم دادن به عناصر ترکیب به ویژه به عناصر غیر انسانی مثل جانوران (در درجه اول) و سنگ‌ها و صخره‌ها و شاخ و برگ درختان، و این حجم دهی همیشه مورد استفاده هنرمند نیست و تنها به مقتضای موضوع انجام می‌گیرد (مانند صحنه رفتن ایرانیان به کوه دماوند نزد کیومرث).

۱۰- ایجاد فضای فوق واقعی‌گرایی و عناوین در بعضی آثار مانند «صحنه دیده شدن زال زر توسط کاروانیان» که در آن جا، برای این که بال و پر و دم سیمرغ که به رنگ‌های بسیار تند و زیبای آبی فیروزه‌ای، سبز زمردین، بنفش، سرخابی، روشن و غیره، در هم آهنکی کل نقاشی قرار بگیرد و چشم را نیازارد، صخره‌ها و کوه‌ها و تپه‌ها همه با همان رنگ‌های سیمرغ رنگ‌آمیزی شده‌اند و شکفتن آن که شکل و حرکت آن‌ها نیز کاملاً دگرگون شده و در همه سو به جنبش درآمده‌اند، گویا پرواز سیمرغ چنان باد و جریانی ایجاد کرده است که همه چیز حتی جمادات را نیز به تحرک درآورده است (اثر نقاشی انقلابی بدون ذکر نام).

آنچه که در بیشتر خرد - نگاره‌های این شاهنامه بیش از هر چیز دیگر شایان توجه است، رنگ‌های ناب و خالصی است که هیچ‌گونه دگرگونی را متحمل نشده‌اند و علت آن می‌تواند این باشد که به دلیل عدم آگاهی نسبت به زبان فارسی کتاب برای خواندن و مطالعه هرگز باز نشده است و فقط گاهی، روزی و روزگاری، به منظور نشان دادن به دیگران، به نقاشی‌های آنان نظری افکنده شده است و این امر سبب حفظ اصالت رنگ‌ها و تازه بودن کاغذ و سایر موارد و مصالح کار شده است.

از سوی دیگر دانشی که در رنگ‌آمیزی و احترام به مبادی و مبانی رنگ به کار گرفته شده در حد کمال است. نسبت زردها به لاجوردها، سرخابی‌ها به سبزه‌ها و سرخ‌ها به سبزی‌ها از یک طرف و نسبت رنگ‌های گرم به سرد یا برعکس سرد به گرم و یا به طور کلی نسبت رنگ مسلط به رنگ مکمل همیشه برابر سطح مربع شاخص به مستطیل مکمل آن

در قلم مهندسیه اثر می باشد و این اثر می نمایاند که هنرمندان دوران صفوی یعنی سده های شانزده و هفده سیهی هغه اصرار علمی هنرهای تجسمی را می داشتند و آن ها را نگارانه در آثار خود به کار می بردند. این آثار، خواه رنگ گرا باشند و خواه ارزش گرا، همه باهنگی رنگ مسلط و رنگ مکتوبه آن را مورد احترام قرار داده اند و برخی از آن ها نیز در عین رنگ گرا بودن ارزش گرا نیز هستند و این جاست که در می یابیم که چرا نوابغ بزرگ هنر مکتوب فرانسه مانند ماتیس (۱۵)، پول گوگن (۱۶) و غیره آن قدر به نگارگری ایران عشق می ورزیدند.

در بسیاری از این خرد - نگاره ها شمار اشخاص تصویر شده گاه از چهل و پنج و حتی گاهی از پنجاه و پنج هم فرا می گذرد و اگر جانوران را هم منظور کنیم، گاه شمار موجودات جاندار، به طور کلی به نود یاهد می رسد. و می بینیم که این تنوع اشخاص و جانوران یا گیاهان و صخره ها و گاهی نیز معماری بناها، تنوع و کثرت رنگی را هم ایجاب می کند که درخرد - نگاره های شاهنامه طبماسی، با همه تنوع آن به هیچ وجه آزاردهنده نیست و بلکه به بیننده کمک می کند

که تمام بخش های نگاره را بهتر دیده و اجزای آن را با کنجکاوای مورد بررسی قرار دهد. تک تک آثار این مجموعه ارزشمند، شایان بررسی جداگانه ای است که اگر خداوند توفیق دهد، در آینده به آن ها پرداخته خواهد شد.

• برگرفته از: فصلنامه هنر، شماره ۲۸

• پی نوشت ها:

- 1- Arthur Houghton 2- Coming Geass
- 3- Edmond de Rothschild
- 4- Souren Melikian 5- Art and Auction
- 6- Metropolitlan 7- Thomas Honing
- 8- Christie's 9- Oliver Hoare
- 10- Willem de Kooning 11- Sothely's
- 12- David Sylvester 13- Tate Gallery
- 14- Connaissance des Arts
- 15- Henri Matisse 16- Paul Gauguin